

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

A VÉG KEZDETE, A KEZDET VÉGE?

1

■ 1990-ben írtam első cikkemet Ligeti Ernőről, születésének centenáriumiára.¹ Később többször visszatértem egy-egy tanulmányban személyéhez és életművéhez, míg aztán hat-hét évvel ezelőtt, korábbi dolgozataimat és jegyzeteimet is fölhasználva monográfiát írtam róla, mely néhány hónappal elkészülte után, 2019-ben megjelent Budapesten, a Magyar Művészeti Akadémia kiadásában. Ha jól emlékszem, a kézirat leadása idején még úgy tudtam, az MMA írókról szóló monográfiái címként annak az alkotónak a nevét viselik, akiről a könyv szól. Hamar kiderült, hogy ez csak az élő szerzőkről írott munkákra igaz; a kötet kiadójának vagy szerkesztőjének kérésére a kéziratnak alcímet kellett adnom. Nem tudom már, hogy azon hirtelen ötletek egyikével, amely könyveket író, szerkesztő emberekben pillanatok alatt támad, amikor szükség van rá az adott kiadvány munkálatai során, vagy korábban leszűrődött tapasztalatok, élmények és benyomások lappangó eredményeként – de mindenesetre a monográfia szellemének megfelelően – a főcím, azaz az író neve alá ezt írtam: *Egy urbánus transzszilvanista*.²

Ennek aztán lettek következményei. Az alcímben szereplő írásmódra most csak annak megemlézéséig térek ki, hogy nemcsak a latin magyarsággal írt régi dokumentumokban szerepelt Transsylvania. A két háború között, a második világháború éveiben a nevet következetlenül használták; sokan vannak, akiknek írásaiban ez a formula szerepel, ami nyilván a kiéjtésben is érződött. Némi zavart azonban nem az írásmód okozott, hanem az alcímben szereplő másik úgynevezett idegen szó. Így például a diktatúrák bukása előtt Bukarestből Budapestre települő/menekülő, s a magyarországi demokratikus pártok létrejötte után a Magyar Demokrata Fórumhoz csatlakozó filozófus-politológus ismerősömnek könyvem címlapja láttán az volt az első benyomása, hogy egy par excellence magyarországi vitát próbálok átlátnálni Erdélybe.

Az 1989 után felnőtt generációk tagjai, akiknek nincs személyes tapasztalatuk az 1930-as évekből származó népi-urbánus viták utóregzései-ről, sokáig utolsónak vélt hullámairól, úgy tudhatják, hogy „népiek” (vagy pláne ahogy még ma is gyakran hibásan írják: „népiesek”) és „urbánusok” polémiájának a pusztá téma-, tárgy-, illetve közegválasztás volt a tárgya, s hogy az egyik csoport a vidéki, falusi, paraszti, a másik a városi, polgári környezet irodalmi ábrázolását tartotta fontosnak, illetve a magyar irodalmon belül ennek dominanciájáért küzdött. Jó lett volna, ha csupán erről szólt volna a vita; erre lejjebb Kovács Imre egyik passzusa kapcsán visszatérek még. Valójában ez a szembenállás már az 1990-ben lezáruló diktatú-

ra idején lényeges ideológiai különbségekre épült, pontosabban – sok esetben – ideológiai tévhitekre, mítoszokra; ismerethiány, esetleg személyes érdek táplálta, és nagyfokú szimplifikáció volt. Emberek, akik egy fazékban főttek, ifjúkoromban a diktatúra fedője alatt gyakran ütköztek egymásnak, mint a túrógombócok; volt, aki ebben az ütődöttségben az adott politikai rendszer nyelvezetét is használta, volt, aki nem. Ez a tagoltság tükröződött az első magyarországi szabad választások előtt létrejövő ellenzéki csoportok létrejöttében. Tapasztalataim szerint körülbelül 1987-ig – az évszám hozzávetőleges, bennem nagyjából az első lakiteleki találkozó tűnik föl határpontnak, ami nyilván megbocsátható – csak népiekről és urbánusokról beszéltünk. A jócskán leegyszerűsítő, de akkoriban teljesen irreálisnak nem tűnő magyarázat szerint az előbbiekből alakult meg a Magyar Demokrata Fórum, az 1990-es választások nyertese, az első demokratikus kormánykoalíció legerősebb pártja, az utóbbiból a Szabad Demokraták Szövetsége, s a választások utáni négy év iszonyú szellemi vitáiban az évtizedek alatt fölhalmozódott muníciót pufogtatták el egymásra. Érdekes, hogy ez a zenei etűdként fogcsikorgatásokkal aláfestett korszak a politikai emlékezetben – talán nem a felejtés, illetve a megszépítő emlékezet okán, hanem jól megfontolt érdekből – megszépült, utólag idillikusnak tűnik föl. Akkoriban nemegyszer megjegyeztem: aki évtizedekkel később tanulmányozni fogja a rendszerváltást követő évek sajtóját, nem fogja elhinni, hogy nem géppisztollyal a hátunkon jártuk a budapesti utcákat mindannyian, akik a közéletben, a kulturális életben valamilyen formában részt vettünk.

Lényeges pontként érzékeltem a társadalmi önszervezéstől-önszerveződéstől a rendszerváltáson és az első szabadon választott kormány működésén át a posztkommunista-liberális kormánykoalíció 1994-es megalkulásáig vezető úton, hogy „urbánus” barátaim némelyike éppen 1987 körül kezdte magát és szellemi körét liberálisnak nevezni. (Utólag persze az is szemet szúrt sokaknak, hogy az illegális munkát végző csoport, amely utóbb a Szabad Demokraták Szövetsége magját képezte, demokratikus ellenzéknek hívta és hívatta magát; ezt sokan a demokratikus jelző kisajátításaként értékelték, de ez most nem tartozik tárgyamhoz.) A diktatúra utolsó éveiben tehát urbánus és liberális ekvivalensnek tűnt, s ekkor kezdődött a „népi tábor” – melyben egyébként liberálisok, konzervatívok és kereszténydemokraták is voltak – populistának, pláne „völkisch”-nek minősítése a másik oldalról.

1990 előtt azonban a határok még nem voltak merevek, átjárhatatlannak. Az ellenzéki mozgalmak és csoportok párttá alakulása előtt, amikor az egyikhez való csatlakozás nem zárta ki a másikkal való együttműködést, számosan tagjai voltak a Magyar Demokrata Fórumnak és a Szabad Demokraták Szövetségének, s mellette akár még három új politikai képződménynek is, legalábbis aláírták, terjesztették azok nyilatkozatait. Engem valamikor az 1980-as évtized végén egy volt (egyébként Kolozsvárról áttelepült) barátom, utóbb az SZDSZ országgyűlési képviselője egyszerűen „felszólított”, hogy „lépjek át” a „népi” táborból a „liberálisba”.

1988-ban az MDF-nek lettem a(z alapító) tagja – amíg mozgalom volt; a pártba nem léptem át –, 1987-ben és 1988-ban is ott voltam Lakiteleken, de ez nem volt kizáró ok arra, hogy meghívjanak az SZDSZ elődje, a Sza-

bad Kezdeményezések Hálózata hivatalos megalakulására – miután annak előzetes, 1988 tavaszán kibocsátott fölhívását aláírtam. Nem emlékeztem rá, vagy nem is appercipiáltam akkor, miért történhetett ez, később bonyolultabb magyarázatot próbáltam adni rá. Most internetes forrásokban látom, milyen egyszerű oka volt: ezt a felhívást körülbelül hétszázötvenen írták alá, s ebből az a kétszáz ember, akit a szervezők el tudtak érni, mind meghívást kapott a budapesti Rózsák terére nyíló ablakú vagy ajtajú Hági sörözőbe.

Aztán a frontok átmenetileg megmerevedtek. Az 1990-es változások után az első kormányzati ciklusban mindennap megtapasztalhattuk, hogy a két említett párt egymást tekinti igazi ellenfelének, nem a diktatúrát működtető politikai erő maradványait.

A vész kitört. Vértagyáló keze Emberfejekkel lapdázott az égre. Ezt a Vörösmarty-passzust szándékosan nem teszem idézőjelbe. Ez itt most nem citátum vagy allúzió: pontosan ez történt. Az 1990-es évek közéleti politikai-vitái által elszabadított indulatokba több országosan ismert ember belehalt. A máig gyűrűző politikai, ideológiai idegenkedés, konverzációs zavar, sőt gyűlölködés több szálon vezet vissza az urbánusok és népiek ellentétéig.

Az emberben, ha mélyen is, ott lappang a vakhit, hogy a fogalmak tisztázásával némileg oldani lehet a feszültséget. Az erdélyiség fogalma, pláne ha az urbánus terminussal párosítjuk, így kerül az egyik legakutabb magyar – szellemi, kultúrpolitikai, ideológiai – hisztéria közepébe. Keresztűzbe. Hirtelen nem is tudom, ennek ellenére vagy éppen ezért mondtam igent a *Transzilvanizmus* főcímű kötet³ szerkesztője, Boka László kérésére, aki Ligeti-monográfiám ismeretében arra kért, hogy írjak tanulmányt az urbánus transzilvanizmusról, illetve a szerintem ezt képviselő néhány alkotóról. Ő maga nyilván ismerte Ligeti azon mondatait, amelyeket azután a kötetben is idézett. Ligeti az órá és európeér szemléletére hivatkozó fiataloknak a *Jelszó és mítosz* vitában azt mondta: az urbánust vallja, állítja, azt, hogy kis nyelvi határainkon felülemelkedő irodalmat kell teremteniük, de a regionális jegyeket egész egyszerűen nem törölhetjük le.

Aligha véletlen különben, hogy éppen „a” romániai magyar szamizdat, a nagyváradi *Ellenpontok* egyik szerkesztője, a más lehetőség híján szülőföldjét elhagyó, Magyarországra települő, utóbb továbbemigrálni kényszerülő Tóth Károly Antal barátom volt azok egyike, akik nem kívántak alkalmazkodni ehhez a fönt említett budapesti dichotómiához. Néhány évvel később így írta le azoknak az éveknek a zűrzavarához, az ellenzéki csoportok egyre nyíltabb szellemi belháborújához való viszonyát: „Be kell vallanom, magam is értetlen ember vagyok. A magyar nyelvterület különböző részein újra és újra fellángoló népi-urbánus vitákat lényegében mondvacsináltak tartottam. Számomra az igazság a gyakran szélsőséges formában megfogalmazott nézetek szintézisében rejlik. A kölcsönös személyes ellenszenvek – előttem mindinkább kibontakozó – aránytalan méretei is meghaladták a felfogóképességemet.” Ugyanitt arról is beszél, hogy az ellenzéki csoportok közös találkozóin *nem vitákban* alakultak a nézetek: „A két fő ellenlábás – a »népiek« és a »demokraták« – már határozott saját arculattal léptek színre (egyikben sem tudtam igazán gyönyör-

ködni – mindmáig).” „Mint az egyik fél vezetőjének akkor elmondtam: »Szerintem ráérték az egypárturalom megdőlése után egymásnak esni.«”⁴

Éppen ez történt a demokrácia első éveiben vagy inkább éveitől. Később új politikai csoportok, konfigurációk keletkeztek – azt hiszem, mind-egyiknek a gyökerei visszaágnak az eredeti gyűlölködésig.

2

■ Amikor a tanulmányomat írtam, megpróbáltam végiggondolni néhány, a benne fölvetett kérdés legalább elméleti rendezéséhez adalékokkal szolgáló dolgot. Nem akartam, hogy az én szavam legyen a végső; reméltem, hogy közös munkával, pertraktálással többre jutunk. A bevezetőben röviden összefoglaltam, amit a téma néhány összetevőjéről már leírtam, esetleg nyilvánosan elmondtam, vagy csak gondoltam, s amelyek nélkül semmit sem fogunk érteni az egészből. Most ezekből néhányat el kell ismételnem. Bevezetesként annyit, hogy Magyarországon nem a 20. századi magyar történelmet tanítják, hanem Magyarország történetét, bár az utóbbi évtizedekben már bekerülhetett a tananyagba ez-az a magyar kisebbségek történetéből is; lassan harminc éve magam is írtam egy fejezetet egy alternatív tankönyvbe. Az utódállamokbeli magyarok történetében olyan társadalomszervezési és -szerveződési sajátosságokkal találkozhatunk, amelyek kérdésessé teszik a magyarországi történelmi fogalmak kizárólagos érvényességét. Erre hoztam föl azt a példát, hogy Erdélyben és a Felföldön is létrejöttek magyar egységpártok eltérő ideológiájú csoportokból – konzervatívokból, liberálisokból, radikálisokból –, amelyek az „anya”-államban nem működtek együtt. Ennek kézenfekvő okai közül megemlítettem, hogy az utódállamokban, így Erdélyben sem volt vörös- és fehérterror, az ottani csoportokban nem alakulhatott ki egymással szemben olyan mértékű engesztelhetetlen ellentét, mint Magyarországon. Következésképpen konzervativizmus, liberalizmus, radikalizmus nem jelenti bizonyosan azt, amit ezeken Magyarországon többnyire értenek, s amely fogalomértelmezések a magyar nyelvterületen mára általánossá váltak.

A népi-urbánus vita Budapestről indult ki és terjedt el. Minthogy minden más magyar város (esetleg az 1948 utáni diktatúra alatt létrehozott iparvárosok kivételével) sokkal inkább be van ágyazva a tájba, mindegyik „vidék”, ez az ellentét nem alakulhatott ki máshol, mint a metropolisban. Abból pedig egyetlen van a magyar nyelvterületen.

Miért ne lehetne visszatérni az urbánus terminusnak ahhoz a jelentéséhez, ami logikai úton kielemezhető belőle? Erre is van példa, épp a legdrámaibb időszakból, a második világháború éveiből. Akkor írta le a népi írók csoportjának egyik legmarkánsabb alakja, Kovács Imre: „Hiába tiltakozik az úgynevezett urbánus író az úgynevezett népies [sic!] író magatartása ellen, és hiába kifogásolja, hogy mindig közösségről beszél, mert ő is a közösség érzelmeinek kifejezője. Sohasem kifogásoltam a polgári írók működését, s teljes mértékben megértettem Márai Sándort, amikor regényeiben a polgári társadalom életét boncolja még akkor is, ha ez mások szerint szalmacséplés vagy »papiros«-irodalmárkodás. Márait műveltsége és kultúrája, továbbá helye a társadalomban arra predesztinálja, hogy egy olyan osztály problémáiról írjon, melynek az élete a sok gondtól szintén

terhelt, a belső feszültségektől nehéz, bonyolult és sokszor tragikus, s éppen úgy meghatározza a sorsát az emberi együttélés minden jó és rossz törvénye, mint a többi társadalmi osztályokét.”⁵ Az egész szöveget érdemes elolvasni. Nekünk most talán ennyi is elég.

3

■ A *Transzilvanizmus*-kötetnek már eddig is nagyobb a recepciója a szokásosnál, ez azt jelzi, hogy a benne taglalt kérdések sokak szemében időszerűnek tűnnek föl. Nem kizárt, hogy ennek nyomán élénk és üdvös polémia alakulhat ki. Az alábbiak ehhez kapcsolódnak: az eddig megjelent bírálatok némelyikéből azt kellett leszűrni, hogy szerzőik nem olvasták figyelmesen a könyvet, és/vagy nem olvasták a bennük tárgyalt alkotók szövegeit. Több recenzens termékenynek, sőt revelatívának tartotta szempontjaimat, de félremagyarázásokba és értetlenségbe is beleütköztem; ezek sajnos tovább fognak hatni, mint a lassan ölő mérge. Nyomatásban megjelent és az interneten olvasható téves vagy hamis állítások hatástalanítása képtelen feladat, ehhez képest Don Quijote szélmalomharca maga egy kéthetes adriai ingyenes nyaralás szállással és teljes ellátással, beleértve a szobakisasszony bájainak élvezetét.

A legtanácstalanabbul Horváth Sz. Ferenc német nyelvű recenziójának vonatkozó passzusa előtt álltam meg: „A kultúrtörténész Filep Tamás Gusztáv alapfelvetése, hogy ellentmondás urbánus transzilvanistákról beszélni, és épp ezért találnia kell ilyeneket, nem győzi meg teljesen a recenzent. Inkább az ellenkezője tűnik helytállóknak, nevezetesen, hogy a transzilvanizmus városi értelmiségiek, politikusok és irodalmárok elméleti építménye volt, vagyis nem egy különösen vidéki jelenség.”⁶

A talány abból ered, hogy semmi olyasmit nem állítottam, amit Horváth vitat, hiszen tanulmányom nem is arról a kérdésről szól, amit ő – nem tudom, mi okból – feltételezett. Az már szinte ironikus fényben tünteti föl Horváth állítását, hogy tanulmány egyik fél mondatában majdnem szó szerint szerepel az, amit ő hiányol: „az eszmekör politikusok és író képviselői (leszámítva természetesen a székely írókat) jobbára polgárok, értelmiségiek, akár több generációs városiak voltak, s ilyen családi prehistorikummal képviselték vállalt eszméiket”. Mindenesetre én arról írtam, hogy a transzilvanizmus *szépirodalmi megjelenítésével* kapcsolatban a köztudatban az él, hogy a jelenség népi, történeti, archaikus vonatkozásokkal teljes képződmény. Így most kicsit szánom a württembergi fogadókat, a bajor vasutasokat és azt a néhány még megmaradt német értelmiségit, akik az évek vagy már évtizedek óta tapasztalható magyarellenes németországi közhangulatban őriznek valamelyes érdeklődést az erdélyi magyarság története és sorsa iránt, és sosem fogják megtudni, mi az igazság a transzilvanizmus esetében. Azóta történt egyetlen személyes találkozásunk alkalmával Horváth Sz. szabadkozott: nem kizárt, hogy félreértette a tanulmányomat. Kicsit meghatódhattam; nem jegyeztem meg: nehéz dolgod lehetett.

Az alábbi idézet az *Erdélyi Múzeum* 2024/3. számában olvasható: „Filep Tamás Gusztáv *Urbánus transzilvanisták* című tanulmányában Tabéry Géza, Kádár Imre, Hunyadi [sic! – FTG] Sándor, Lakatos Imre, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Molter Károly és Senczei László helikoni kö-

rökben kifejtett munkásságát ismerteti. *A szöveg kihangsúlyozza, hogy az urbánus jelzõt nem a magyarországi népi-urbánus vita felõl kell értelmezni, bár az, hogy tulajdonképpen miben is áll a bemutatott szerzõk urbánus-sága, homályba vész. Úgy gondolom, hogy a tanulmány nem indokolja meg eléggé, hogy miért pont ezek a szerzõk kerülnek egymás mellé. Annyiban azonban mindenképp figyelmet érdemel Filep Tamás Gusztáv szövege, hogy nem a leggyakrabban emlegetett transzilvanista alkotókról ír (kivéve talán Ligeti Ernõt, akinek írásaira a kötet sok más tanulmánya is támaszkodik), így jó pár nevet beemel az eszmekörrõl folyó diskurzusba.”*

Nem hinném, hogy magyarázkodnom kellene, miért van helye a tanulmányomban „pont” ennek a nyolc embernek – erre elég magyarázatul szolgál munkásságuk súlya, életművük jelentősége. Majdnem mind városi polgárok, urbánus közegben élõ, egy híján ott is nevelkedõ városiak voltak – s ami ugyanilyen fontos: *mindannyian* tagjai voltak a transzilvanizmust programszerűen valló Helikonnak. Nem sokat módosít a képen, hogy Hunyady egy vidéki, református, nemesi hagyományt is tovább élte- tõt család örökségét is hordozta; a lényeg az, hogy szülei fővárosi művész- emberek voltak, anyja színésznõ, apja pedig – megfagy az ereimben a vér, ha arra gondolok, hogy van, aki ezt sem tudja – Bródy Sándor. Van a nyolc között egyetlen falusi származék is – Molter –, aki a népbõl vétetett ugyan, de a magyar népi származású írókhoz aligha sorolhatná bárki, hiszen minden ismert felmenõje bácskai sváb volt, õ maga csak a kollégiumban tanult meg magyarul. Felnõttkora nagy részét Marosvásárhelyre kerülésé- tõl fogva városon élte. Minthogy van, aki az urbánusok megkülönböztetõ jegyeként tárgyyszerűen vagy becsmérleõen utalni szokott arra, hogy több- nyire „idegen” származásúak, utalhatok arra, hogy a fönti nyolc íróból hatnak a neve magyarosított, Molteré német. A patinás magyar történelmi nevet viselõ Hunyadynak pedig zsidó volt az apja.

Abból a jóhiszemű feltételezésbõl kiindulva, hogy a recensens elolvas- ta a könyvet, mielõtt írt róla, csodálkozom, hogy nem tűnt föl neki annak passzusokkal, citátumokkal (pl. Babits Mihálytól) bőven igazolt egyik alaptétele, hogy az irodalmi transzilvanizmus fellegvára a vécsi kastély, illetve a Helikon volt. Azt a recensens is tudja, hogy az említtek mind en- nek a tagjai voltak (idéztam is fönebb, hogy írásom szerinte az õ „heliko- ni körökben kifejtett” munkásságukat ismerteti). Állításaim vagy „tété- lem” igazolására aligha kereshettem volna máshol alkalmasabb alkotókat, mint a helikoni írók körében.

Remélem egyébként, hogy a tanulmány többi olvasója számára világos: az urbánusok transzilvanizmusáról szól, nem pedig a transzilvanisták urbánus voltáról. Lehet, hogy az a mondat, amelyben tételesen is ezt állítot- tam, csak az egyik elõadásomban hangzott el, és a szövegben nem jelent meg. Utánanézhethék, de nem látom értelmét. Egyszóval kétségesnek tar- tom, hogy többet kellett volna mondanom hőseim urbánus voltának bizo- nyítása gyanánt annál, hogy városiak, városi polgárok, értelmiségiek és mûvészek voltak, és főleg városi tematikát dolgoztak föl. Gyengébbek ked- véért hangsúlyoznom kellett volna talán, hogy többségüknek nem vagy alig voltak magyar felmenõi, s hogy a *magyar nemzet* tagjai voltak, de nem a *magyar népbõl* származtak?

Balog Alexandra a *Látó* című folyóiratban közölt recenziójában⁸ a másik végletet képviseli; az urbánusok némelyikének transzilvanizmusát nem látja bizonyítottnak, igaz, csak egyet nevez meg közülük: „Filep Tamás Gusztáv munkája váratlan fordulatot hoz a kötet logikájában, ugyanis Kós, Reményik, Bánffy, Dsida után nyolc másik, a Helikon szabad írói közösségéhez tartozó, de a transzilvanizmus diskurzusában figyelmet alig kapó tag e közösséghez kötődő munkásságát ismerteti. Tanulmánya *Urbánus transzilvanisták* cím alatt kapcsolja össze ezeket az értelmiségieket, és életművük rövid bemutatásán túl az *ubránus* [sic!] meghatározására is kísérletet tesz a népi–urbánus ellentétből következő urbánus–transzilvanizmus kontraszt enyhítésének szándékával. Tabéry Géza, Kádár Imre, Hunyady Sándor, Lakatos Imre, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Molter Károly és Szenczei László pályájának bemutatása kétségkívül növeli a kötet hiánypótló mivoltát, hisz kitágítja a kutatási területet, és a transzilvanizmus fogalmát elérhetőbb irányzatként mutatja be: a transzilvanizmus korábban említett exkluzivitása itt nem a kor szempontjából, inkább az azt alakító szereplők felől nézve bomlik meg. A kiválasztott szerzők kérdéses volta mellett mégsem szabad elmennünk, mivel némelyik esetben a transzilvanistaként való tárgyalásuk egyáltalán nem tűnik indokoltnak, és a kutatásnak sem sikerül ezt teljes mértékben alátámasztania: Filep a Hunyady Sándort fókuszba helyező részt az annak transzilvanizmusával kapcsolatos ellenérvek felsorolásával kezdi, viszont ezeket aztán nem sikerül teljesen érvényteleníteni, hisz Hunyady életművében inkább érződik az elszórt kapcsolódás az erdélyi múltjához, mintsem az erdélyi gondolathoz való tudatos közelítés.”⁹

Azon a pár oldalon, amely az eleve korlátozott terjedelmű tanulmányból Hunyady Sándorra jutott, említettem, hogy Kuncz Aladár volt a legjobb barátja, s kiderül az írásból, hogy az az évtized, amit a főhatalomváltás után mint újságíró Erdélyben töltött, épp Kuncz transzilvanizmusprogramja kidolgozásának ideje. Ennek népszerűsítésében volt társa Hunyady az *Ellenzék* című lapnál, ahol mindketten dolgoztak. Lábjegyzetben megadtam vagy tíz, a témába vágó írásának adatát, utaltam az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában megjelent könyveire – nemcsak megjelenésük tényére, hanem témájukra is –, Magyarországon írt erdélyi tárgyú drámáira és regényére, arra, hogy a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* a honi írók között tartja számon, idéztem Láng Gusztáv ottani szócikkéből a passzust, hogy Hunyady írói öntudata Erdélyhez kapcsolódik, és így tovább. Voltaképpen már az perdöntő bizonyíték, hogy a Helikon tagja volt, s hogy 1942-ben aláírta az írói társaság transzilvanista alapokra épülő nyilatkozatát, mint írtam, „tanúságot téve arról, hogy visszamenőleg is ehhez az írói körhöz tartozónak gondolja magát, azaz visszaállítva helikonista voltának folytonosságát”. Legkedvesebb íróm és politikai gondolkodóm, Kemény Zsigmond idézi a hadbírószági tárgyalása idején írt védiratában egyik kortársát Eszék várának biztosításáról: „Hát most az Isten szerelméért, mit kellett volna tenni többet?” Ha Hunyady tárgyalását a könyv témájával összefüggésben vitatni lehet, akkor az Erdélyt már Hunyadynál korábban faképnél hagyó Áprily Lajost is ki lehet venni a listából. Áprily egyébként a bécsi döntés utáni nyarakat Erdélyben töltötte, de a hivatkozott 1942-es helikoni nyilatkozaton nincs ott az aláírása. Érdekes lesz, ha beindul egy efféle

purifikációs üzlet; akkor valószínűleg Bartalis Jánost is törölni kell, hiszen 1933-ban nyilván véglegesnek szánta Magyarországra települését, s csak a bécsi döntés után ment vissza Észak-Erdélybe.

Az persze lehetséges, hogy a recenzens nem ért egyet a kötet egyik tanulságával, mely szerint a transzilvanizmussal kapcsolatban az egyértelmű, rövid és szabatos definíciók konstruálásának kísérlete csődöt mond. Az ő lehetséges transzilvanizmusértelmezésével, melynek Hunyady nem felelne meg, nem tudok vitatkozni. Ilyesmi ugyanis az írásában nem szerepel.

4

■ A nemes eszmék rendszerint, de legalábbis többnyire erősebbek azoknál, akik képviselik őket. Továbbá: a 20. század közéleti szereplői közül sokan többször változtattak nézőpontot, pártot, sőt ideológiát. Hogy (első pillantásra szélsőségesnek tűnő, de) szemléletes példát hozzak föl, olyan személyre utalok, akiről szerintem maradandó értékű szépirodalmi mű született – Kassák Lajos *Az út vége* című regénye. Kassai-Schallmayer Ferenc 1919-ben „vörös”, valószínűleg kommunista, később szociáldemokrata lett, hogy aztán idővel nyilaskeresztes ideológussá váljon, s Szálasi propagandaminisztereként végezze (egyébként bitófán). Valószínű, hogy a magyarországi proletárdiktatúra idején elfoglalt álláspontja nem fedte a szociáldemokrata elveket; amit nyilas párttagsága idején képviselt, az bizonyosan nem.

Sok alkalom adódott a transzilvanista eszmék részleges vagy általános megtagadására, már a bécsi döntés után is. Képviselői közül azok, akik életben maradtak és Erdélyben éltek, a kommunista diktatúra alatt hallgattak, illetve kényszerből vagy önként megtagadták ezeket. További vita tárgya lehet, hogy változtat-e ez az alapelvek érvényességén. Nyirő Józsefet *Erdély* című novellájának alkotói bizonyosan transzilvanistának gondolják, 1944–1945-ös szerepének bírálói aligha, s ennél van még rosszabb eset is: ha a transzilvanizmust azonosítják az akkori Nyirővel. Az ő esetében rosszabb a helyzet, mint akár tizenöt évvel ezelőtt volt: emléke beleveszett az újratemetése körül kitért politika vita mocsarába. Ha nem lehetett volna vele kapcsolatban vagy az ő ürügyén politikait vitát produkálni, senkinek nem jutott volna eszébe részletesen kutatni szélsőjobboldalinak tekintett múltját. Bizonyára voltak ennek a vitának olyan szereplői, akiknek komolyan szándékukban állt Nyirő szerepének tisztázása. Mindenestre tudósok abszurdítások sorát írták le akkoriban, például azt, hogy a zsidók deportálását a magyar parlament megszavazta (valójában össze sem hívták, a német megszállás kezdetétől a Lakatos-kormány kinevezéséig öt alkalommal tartott ülést, ezek között volt, amelyik három, s amelyik öt percig tartott; főleg az elnapolás kimondása volt a céljuk), aztán hogy Szálasival együtt vagy őt követve hagyta el Magyarországot (valójában nem is együtt, nem is ugyanoda, nem is egy helyről mentek, nem is látták egymást soha többé, az író a parlamenti képviselőkkel együtt hagyta el az országot), eleve hogy a nyilas párthoz tartozott volna (valójában mindvégig az Erdélyi Párt tagja maradt).

Mióta mindent tisztáztak, azóta tehát még kevesebbet tudunk.

Sok mindent kellene előlről kezdeni.

■ JEGYZETEK

1. Filep Tamás Gusztáv: *Száz éves született Ligeti Ernő. A Magyar Nemzet főmunkatársa volt.* Magyar Nemzet 1991. február 19. 7.
2. Filep Tamás Gusztáv: *Ligeti Ernő. Egy urbánus transzszilvanista.* MMA Kiadó, Bp., 2019.
3. Boka László (szerk.): *Transzsilvanizmus. Ezmék, korok, változatok.* MMA Kiadó, Bp., 2023.
4. Tóth Károly Antal: *Magyar ellenzék '87. Háttérvázlat a „Demokratikus Magyarországról” keletkezéséhez.* In: *uó: Hova-tovább? Az Ellenpontok dokumentumai, esszék, tanulmányok.* Magyar Ökumenikus Önképzőkör – Savaria University Press, Stockholm-Szombathely, 1994. 174–175.
5. Kovács Imre: *Sznobok és viharnadarak.* In: *Uó: Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások.* Sajtó alá rendezte Valuch Tibor. Gondolat – Nyilvánosság Klub – Századvég, Bp., 1992. 48–49.
6. Az eredetiben: „Gusztáv Filep, es sei ein Widerspruch, von urbanen Transsilvanisten zu sprechen, so dass er gerade deswegen solche nachweisen müsse, überzeugt den Rezensenten nicht vollends. Vielmehr scheint eher das Gegenteil zuzutreffen, nämlich, dass der Transsilvanismus ein theoretisches Gebilde städtischer Intellektueller, Politiker und Literaten, eben kein eminent rurales Phänomen war.” A cikk megjelent: *Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie.* Band 39, Jahrgang 2023. 418–422.
7. Ferencz-Nagy Zoltán: *A transzsilvanizmus nagy piros könyve.* Erdélyi Múzeum 2024/3. 158–161.
8. Balog Alexandra: *Interdiszciplináris árnyalatok.* Látó 2025/7. 92–96.
9. Uo. 94.

